

Key words: the forming of moral self-consciousness, cross-cultural aspect, adolescent. teenagers.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2017 р.
Прийнято до друку 27.06.2017 р.
Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.

УДК 159.922.6-053.8/9(045)

О. С. Звонок

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ДОРОСЛІСТЬ І ЗРІЛІСТЬ У ВІКОВІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Сучасна реальність життя показує, що суспільство переживає кризу, яка полягає в зниженні рівня самосвідомості кожного окремого його члена. Найчисленнішими й працездатними його представниками є люди, так званого середнього віку, люди, які досягли дорослості. Саме їм доводиться приймати найбільш значимі та відповідальні рішення у всіх сферах нашої життєдіяльності. Вони детермінують події, які відбуваються в нашому суспільстві.

Дорослість є найтривалішим періодом у житті людини, коли перед нею постають важливі та складні задачі життя. Необхідно досягти найвищого рівня в розвитку, найбільш повно і якісно персоніфікуватися, досягти гармонії із самою собою та у взаємодії з навколишнім світом, пізнати і реалізувати свої можливості, самоствердитися в професії, суспільстві, влаштувати сімейне життя, турбуватися не тільки про себе, але і про своїх близьких. Незважаючи на чималі переживання і неприємні відкриття, людина повинна збагатитися життєвою мудрістю, знайти собі гідне місце і вибрати адекватні ролі в нових реаліях свого буття, розважливо і зріло вдивлятися у вічність, тобто стати зрілою.

Виділення основних сутнісних характеристик дорослості та зрілості допоможе більш повно і чітко уявити собі «модель зрілої людини», яка б із більшою відповідальністю ставилася до свого життя, до своєї ролі в суспільстві.

Дослідженням дорослої людини займалися Б. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Петровська, А. Деркач (поняття «акме»), В. Слободчиков, Г. Цукерман, Г. Шихі (вікові кризи дорослої людини), К. Хорні, П. Массеп, Е. Еріксон («заспокоєність» і «не заспокоєність»), Г. Олпорт, А. Маслоу (поняття самоактуалізації), Є. Старовойтенко, О. Акіменко.

На сьогоднішній день автори, що вивчають дорослість, сходяться на тому, що даний віковий період неоднозначний за своєю складністю, сутнісним задачам і особливостям. У різні історичні періоди під дорослістю розумівся різний віковий діапазон. Різні автори поділяють

дорослість на різні стадії, підперіоди, фази. Ми орієнтуємось на міжнародно-прийнятую класифікацію віку, а саме дорослою вважатимемо людину у віці від 35 і до 60 років.

Період дорослості найбільш сприятливий для формування основних підструктур людини, для досягнення нею зрілості як особистості та суб'єкта спілкування, пізнання і діяльності, як індивідуальності. Саме в дорослому віці людина отримує можливість творити життя, але для цього необхідно інтегрувати усі свої сутнісні характеристики та дійсно стати зрілою особистістю.

Вперше задача спеціального аналізу дорослої людини була поставлена в 1928 р. Н. Рибніковим, який запропонував називати розділ вікової психології, присвячений дорослій людині, «акмеологією». При спробі осмислення дорослості постає питання, яку людину можна вважати не тільки фізіологічно, соціально та юридично, але і психологічно дорослою (тобто зрілою)? На сьогоднішній день дане питання залишається відкритим. Частіше зрілими вважають людей, що володіють необхідним, зовні заданим набором характеристик (наявність родини, досвіду батьківства і т.п.), недооцінюючи чи зовсім не виділяючи сутнісних, глибинних характеристик.

Особлива значимість періоду дорослості полягає в тому, що, включаючись в усе різноманіття суспільних відносин, людина стає їх суб'єктом, свідомо формуючи своє ставлення до навколишнього світу. У період дорослості відбувається інтеграція відносин і формування характеру як системи.

Життєвий шлях дорослої людини багато в чому визначається зовні заданою системою вимог, чекань і цінностей. Найважливішим змістовним аспектом людей дорослого віку є прагнення бути інтегрованими в життя вчинками, подіями свого життя, зробленими висновками, накопиченим досвідом і т.д.

Саме в даний період оформлюються нові особистісні характеристики, що дозволяють дорослій людині досягати стійкості в житті і впевненості в собі.

В дорослому віці людина прагне «бути самою собою», «спромогтися не втратити себе», прагне «зберегти індивідуальність», «мати принципи», «не боятися змінити життя», що змушує дорослу людину осмислено та серйозно ставитися до оформлення своїх цінностей (їхньої ієрархії), формуванню образу свого «Я» і зрозумілої та відтвореної нею картини світу. Переосмислення даних особливостей необхідно для більш глибокого і повного особистісного прояву. А для цього – розважливо і раціонально планувати і реалізовувати свої цілі та задачі, берегти раніше «неврахований» час. У цей період формується філософське ставлення і велика терпимість до життя, що пов'язані з переживанням прорахунків і життєвих невдач, з необхідністю приймати життя таким, як воно складається. В аналізі свого життєвого шляху людина вчиться знаходити в ньому позитивне, правильне, гідне, цінне.

Дорослість є тривалим і неоднозначним періодом у житті людини. Протягом даного періоду відбувається багато важливих подій, перед людиною постають досить складні задачі і проблеми, способи вирішення яких спричиняють зміни в прийнятому раніше плинні і способі життя. Тому не дивно, що багато людей у період дорослості переживають чимало криз особистості.

На жаль, сучасне буття суспільства показує, що далеко не завжди дорослі люди конструктивно вирішують проблеми, що виникають у них на даному віковому етапі. Новий образ «Я», нова вибудована картина світу можуть бути неадекватними реальностям життя. Людина не завжди стає зрілою особистістю після перерозгляду та переосмислення свого буття. Результатом неадекватного реагування на нові проблеми стають різні акцентуації особистості [2].

І. Колеснікова відзначає, що характеристика дорослої людини повинна визначатися не віковим періодом (тобто кількісно), а станом усвідомленості свого буття. Саме цю усвідомленість повнокровно-цілісною, не розірваною метушними подіями життя слід, мабуть, розглядати як центральний критерій зрілості людини [6].

Тому ми вважаємо, що зрілість є основним новоутворенням даного вікового періоду, це якісно інший рівень розвитку дорослої людини, це показник продуктивно та осмислено пройденого шляху.

Феномен зрілості у своїх роботах розглядали різні дослідники. Г. Абрамова, О. Толстих, А. Деркач та ін., усі вони вкладають різний зміст у дане поняття. Здебільшого дослідники ототожнюють поняття дорослості і зрілості, вважаючи зрілість біологічним показником життя людини. Але усі сходяться в одному, що зріла особистість – це особистість, яка знаходиться в постійному розвитку, у пошуку нових можливостей самореалізації і персоналізації.

Поняття зрілості, у першу чергу, співвідносять з дослідженням екзистенціального відношення людини до власного життя: не стільки до себе самого, до свого «Я», скільки до більш широкого контексту здійснення свого життя, можливості вплинути на світ і змінити його, вписуючи себе в багатомірний соціокультурний досвід, в універсум, в космос [4].

Саме поняття зрілої особистості з'явилося в психології порівняно нещодавно. У віковій психології дане поняття використовується відповідно до психотерапевтичного контексту індивідуальної долі людини. В акмеології, з погляду Г. Абрамової, актуальність поняття зрілої особистості зростала паралельно появі в аналізі таких соціально-психологічних понять, як масова людина (Х. Ортега-і-Гассет), як втеча від волі та відчуження (Е. Фромм), як екзистенціальний вакуум (В. Франкл), тобто понять, що віддзеркалюють деструктивні тенденції у свідомості людини, що позбавляють її радості життя [2; 4; 5].

Е. Еріксон пов'язував зрілість з поняттями «заспокоєності» і «незаспокоєності», вважаючи зрілу особистість прагнучою до розвитку і

самовдосконалення, яка не бажає зупинитися на досягнутому. Якщо особистість виявляється «заспокоєною», вона припиняє зростати та внутрішньо збагачуватися. Виникає застій, що супроводжується почуттям спустошеності. «Люди у такому віці починають потурати собі, так, якби вони були своєю власною та єдиною дитиною». Може з'явитися надмірне піклування про себе.

Природно, що моменти застою може відчувати будь-яка людина. Важливо те, як вона вирішує конфлікт між незаспокоєнністю та застоєм. Для зрілої людини вирішення цього конфлікту означає здобуття оптимізму через песимізм, а саме, коли перевага надається вирішенню проблем, а не безкрайнім потуранням на підступність життя [3].

Представники гуманістичної психології (К. Роджерс, М. Олпорт, А. Маслоу) центральне місце відводили процесу самоактуалізації дорослої людини. Так, А. Маслоу, припускав, що особистості, які само актуалізуються, не зупиняються тільки на задоволенні базових потреб (потреба в їжі, безпеці, задоволенні полового потягу та ін.), а прагнуть до вищих, буттєвих цінностей, серед яких істина, краса, добро. Г. Олпорт вважав, що зрілість особистості визначається ступенем функціональної автономності її мотивації. З його точки зору, дорослий індивід здоровий і продуктивний, якщо він перевершив ранні (дитячі) форми мотивації і діє цілком усвідомлено [6].

З точки зору С. Пальчевського, потреба в саморозвитку та самоактуалізації є основною складовою зрілої особистості. Але, як вважає А. Реан, «спрямованість до саморозвитку не є фікс-ідеєю про досягнення абсолютного ідеалу». Спрямованість до саморозвитку – це дещо інше. Адже актуальна потреба в саморозвитку, самовдосконаленні, самореалізації є величезною цінністю для особистості, оскільки виступає показником особистісної зрілості та одночасно умовою її досягнення. До того ж, актуальна потреба в саморозвитку та самоактуалізації є вагомим чинником довголіття людини, і не тільки за фізичними параметрами, а й за соціальними та особистісними [5].

Розглядаючи ідею саморозвитку та самоактуалізації не можна не взяти до уваги точку зору А. Реана з цього приводу. На його думку «сама по собі» ідея саморозвитку та самоактуалізації, взята в «чистому вигляді», без зв'язку з феноменом трансценденції є недостатньою. Для того, щоб повною мірою усвідомити сутність самоактуалізації зрілої особистості необхідно пам'ятати про єдність самоактуалізації і самотрансценденції та дії стосовно них принципу доповнюваності.

Самотрансценденцію, якій належить важливе місце як у гуманістичній психології (А. Маслоу, В. Франкл), так і в екзистенціально-гуманістичній психології (Ж.-П. Сартр), пов'язують із виходом людини за межі свого «Я», з її спрямованістю на інших людей, на певну ідею, справу тощо.

Самотрансценденція означає для людини – бути спрямованою на щось інше, ніж сама ця людина. Ця думка чітко звучить у такому

твердженні В. Франкла: «Бути людиною – значить бути спрямованим не на себе, а на щось інше» [7].

Найбільш характерними рисами зрілої особистості є реалістичність цілей, підвищена увага до ходу своєї самореалізації у виробничому, сімейному та особистому житті, боротьба за простір свого розвитку, підвищена увага до свого здоров'я, емоційна гнучкість, бажання стабільності та інше.

Г. Абрамова відзначає, що в період дорослості у соціального оточення людини з'являється система очікувань стосовно даної людини. Передбачається, що доросла людина зобов'язана, повинна бути зрілою особистістю (чекання ґрунтуються на думці про те, що людина має багатий досвід життя) [1, с. 601].

Але в реальності виявляється далеко не так. І цьому є емпіричне обґрунтування. Н. Подгорецька проводила дослідження розумової діяльності дорослих. По отриманим даним (на підставі порівняльного аналізу) у мисленні обстежених дорослих і в інтелекті маленьких дітей, що брали участь в експериментах Ж. Піаже, знаходяться загальні дефекти, що демонструють неповноцінність стихійно засвоєних логічних прийомів мислення. В умовах стихійного засвоєння логічних прийомів мислення дорослі виявляють явища, аналогічні «ефектам Піаже», тобто в них немає почуття реальності, як і в маленьких дітей, вони еґоцентричні і не вмюють бачити існування іншої позиції, тобто не володіють діалогічністю свідомості [4].

Досягнення дорослого віку індивідом, сама дорослість далеко не завжди несе в собі зрілість. Тобто, вирости, бути дорослим не означає бути зрілим (Г. Абрамова).

З нашої точки зору, дорослість і зрілість несуть у собі якісно інші сутнісні характеристики. Дорослість є поняттям хронологічним, що віддзеркалює період життя людини. Зрілість є віддзеркаленням рівня сформованості особистісних іпостасей людини.

Дорослість – поняття хронобіологічне. Зрілість – соціально-психологічне. Але, не залежно від того, що дані поняття відображають різну суть, вони є взаємозалежними. Зрілість настає тільки після багатьох років роботи на собою, тільки за умови узагальнення та систематизації досвіду, отриманого в ході життя. Період дорослості як найкраще підходить для цього, тобто він є хронологічним показником, у якому віці найбільш можливе настання особистісної зрілості. Не виключено, звичайно, настання зрілості й у більш ранні періоди життя, але це трапляється досить рідко і носить характер, скоріше, виключення, тому що для цього, з нашої точки зору, необхідний багатий досвід життя і великий багаж знань, що рідко напрацьовуються за невеликий відрізок життя.

Зріла людина – це продуктивна цілісна особистість, що несе в собі конструктивне зерно не тільки для себе, але і для свого оточення [2]. Зрілість – це не період у житті, це стан і показник сформованості дорослої людини як особистості, це якість життєдіяльності, що полягає в найбільш

повній самореалізації людини, не залежно від сфери діяльності. Виходячи з усього вище сказаного, зрілість припускає усвідомленість всіх дій, вчинків, виборів, зроблених людиною. Вона допускає, що людина може і здатна брати на себе відповідальність за себе і своє життя, мало того: вона не просто здатна на це – вона робить це завжди і повсюдно.

Наступний перелік складений нами на підставі узагальнення поглядів на феноменологію зрілості різних дослідників.

Зрілість – це підсумок вікового періоду, сформоване новоутворення, що включає:

- наявність почуття реальності, відсутність егоцентричності;
- діалогічність свідомості (уміння бачити і розуміти існування іншої позиції);
- засвоєні стабільні логічні прийоми мислення;
- здатність аналізувати будь-яку ситуацію за принципом не виключеного третього, коли існують варіанти сприйняття, реагування, взаємодії, ставлення не тільки в рамках ТАК/НІ, але й в іншому варіанті;
- усвідомлення того, що життя верстається, твориться, виявляється тут і зараз [1];
- «осмислена» ієрархія цінностей, як інтегральна система спрямованості;
- інтегрально-конструктивна побудова відносин з іншими людьми, світом, життям;
- внутрішній (інтернальний) локус контролю;
- керована й осмислена почуттєва своєрідність.

Як висновок можна сказати, що зрілість є підсумком тривалої і важкої роботи людини над собою. Зрілість несе в собі досвід життя, величезний багаж знань, накопичених людиною. Але це не означає, що, досягаючи зрілості, людина перестає розвиватися. Зрілість – це не підсумок розвитку, а всього лише його новий, якісно інший рівень. Саме в стані зрілості людина осягає нові конструктивні форми взаємодії з дійсністю. Зріла людина – людина відповідальна, усі її дії усвідомлені і продумані, вона живе максимально продуктивним життям, чітко розставляючи пріоритети у власному русі, покладаючись на свої сили, знання.

Список використаної літератури

- 1. Акименко О. А.** Логика жизненного пути личности. Онтогенез человеческого индивида и определяющие его факторы (социально-психологический аспект) / О. А. Акименко. – Луганск : Шлях, 2001. – 64 с.
- 2. Бодалев А. А.** Вершина в развитии взрослого человека. Характеристики и условия достижения / А. А. Бодалев. – М. : Флинта-Наука, 1998. – 166 с.
- 3. Михайлов Н. Н.** О потребности личности в самореализации. Научный доклад высшей школы / Н. Н. Михайлов // Философские науки. – 1982. – № 4. – С. 24–32.
- 4. Обозов Н. Н.** Психология взрослого человека / Н. Н. Обозов. – СПб., 1995. – 128 с.

5. Реан А. А. Акмеология личности / А. А. Реан // Психологический журнал, 2000. – С. 88–95. **6. Старовойтенко Е. Б.** Психология личности в парадигме жизненных отношений: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. Б. Старовойтенко. – М. : Академический Проект; Трикста, 2004. – 256 с. **7. Франкл В.** Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с. **8. Чудновский В. Э.** Психологические составляющие оптимального смысла жизни / В. Э. Чудновский // Вопр. Психологии. – 2003. – №3. – С. 3–15.

Звонок О. С. До питання співвідношення понять дорослість і зрілість у віковій психології

У статті розглядається актуальність дослідження дорослості, як вікового етапу життя людини. Стисло надаються загальні характеристики та особливості перебігу дорослості. Автором проаналізовано роботи ряду вітчизняних та зарубіжних дослідників у сфері вивчення дорослості як вікового періоду. Серед таких – роботи Г. Абрамової, А. Деркача, Н. Рибнікова, Н. Подгорецької, А. Реана, А. Маслоу, В. Франкла, Г. Ольпорта та інших. Завдяки об'ємному опрацьованому та систематизованому матеріалу з'явилася можливість виділити проблему співвідношення понять дорослості та зрілості. У віковій психології ці поняття часто підміняють одне одного, що призводить до підміни сутнісних характеристик, які віддзеркалюють змістовне наповнення дорослості, як вікового етапу життя людини, та зрілості, як психологічного новоутворення періоду дорослості.

Автором надані обґрунтовані характеристики, що віддзеркалюють суттєві розбіжності між поняттями дорослості та зрілості. Зроблена спроба теоретичного опису поняття зрілості, розкриття його психологічного змісту.

Ключові слова: вікова психологія, дорослість, зрілість.

Звонок О. С. К вопросу о соотношении понятий взрослость и зрелость в возрастной психологии

В статье рассматривается актуальность исследования взрослости, как возрастного этапа жизни человека. Кратко предоставляются общие характеристики и особенности течения взрослости. Автором проанализированы работы ряда отечественных и зарубежных исследователей в области изучения взрослости как возрастного периода. Среди них – работы Г. Абрамовой, А. Деркача, Н. Рыбникова, Н. Подгорецкой, А. Реана, А. Маслоу, В. Франкла, Г. Ольпорта и других. Благодаря обширному обработанному и систематизированному материалу появилась возможность выделить проблему соотношения понятий взрослости и зрелости. В возрастной психологии эти понятия часто подменяют друг друга, что приводит к подмене существенных характеристик, которые отражают содержательное наполнение

взрослости, как возрастного этапа жизни человека, и зрелости, как психологического новообразования периода взрослости.

Автором предоставлены обоснованные характеристики, отражающие существенные расхождения между понятиями взрослости и зрелости. Сделана попытка теоретического описания понятия зрелости, раскрытие его психологического содержания.

Ключевые слова: возрастная психология, взрослость, зрелость.

Zvonok O. On the Issue of Relations Between the Concepts of Adulthood and Maturity in the Age Psychology

In the article we get to know about the relevance of research adulthood as age stage of life. Briefly granted general characteristics and peculiarities of adulthood are given in this work. The author analyzes the work of a number of local and foreign researchers in the study of adulthood as an age period. Among these are G. Abramova, A. Derkach, N. Rybnikov, N. Podhoretzkaya, A. Rean, A. Maslow, V. Frankl, G. Olport and others. Due to the volume of material the problem of relations between the concepts of adulthood and maturity was processed and systematized as to give the opportunity to highlight it. In developmental psychology, these concepts often substitute for each other, which leads to the substitution of the essential characteristics that reflect the substance of adulthood, a stage of life age and maturity, as psychological neoplasms period of adulthood.

The author has provided reasonable characteristics that reflect the significant differences between the concepts of adulthood and maturity. The author also did an attempt to describe the theoretical concept of maturity, which discloses its psychological content.

Key words: age psychology, adulthood, maturity.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2017 р.

Прийнято до друку 27.06.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Караман О. Л.

УДК 373.5.015.311

Л. В. Канішевська

**ВИХОВАННЯ ГУМАННОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кризові явища у сучасному українському суспільстві призводять до зміни життєвих цінностей та ідеалів, що виявляється у прояві лицемірства, цинізму, байдужості у людських стосунках.

За таких обставин особливої актуальності набуває проблема виховання в учнів молодшого шкільного віку гуманності як моральної